

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC VINH

TRẦN THỊ HOÀNG YÊN

ĐẶC ĐIỂM CẤU TRÚC, NGŨ NGHĨA
CỦA HÀNH ĐỘNG CHỦI QUA LỜI THOẠI
NHÂN VẬT TRONG TRUYỆN NGẮN VIỆT NAM

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGŨ VĂN

NGHỆ AN - 2014

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO
TRƯỜNG ĐẠI HỌC VINH

TRẦN THỊ HOÀNG YẾN

**ĐẶC ĐIỂM CẤU TRÚC, NGŨ NGHĨA
CỦA HÀNH ĐỘNG CHỦI QUA LỜI THOẠI
NHÂN VẬT TRONG TRUYỆN NGẮN VIỆT NAM**

CHUYÊN NGÀNH: LÍ LUẬN NGÔN NGỮ

MÃ SỐ: 62 22 01 01

LUẬN ÁN TIẾN SĨ NGỮ VĂN

Người hướng dẫn khoa học:

GS. TS. ĐỖ THỊ KIM LIÊN

NGHỆ AN - 2014

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đây là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu nêu trong luận án là trung thực. Những kết luận khoa học của luận án chưa từng được ai công bố trong bất kì công trình nào khác.

Tác giả luận án

Trần Thị Hoàng Yến

MỤC LỤC

	Trang
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử vấn đề nghiên cứu	2
3. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu	8
4. Đối tượng nghiên cứu và nguồn dẫn liệu	9
5. Phương pháp nghiên cứu	9
6. Đóng góp của luận án	10
7. Cấu trúc của luận án	10
Chương 1. CƠ SỞ LÝ THUYẾT	11
1.1. Lý thuyết hội thoại.....	11
1.1.1. Khái niệm hội thoại.....	11
1.1.2. Các vận động hội thoại	11
1.1.3. Các đơn vị hội thoại	13
1.2. Lý thuyết về hành động ngôn ngữ.....	19
1.2.1. Khái niệm hành động ngôn ngữ	19
1.2.2. Phân loại hành động ngôn ngữ	21
1.2.3. Điều kiện sử dụng hành động ở lời và việc phân loại các hành động ở lời	22
1.2.4. Phát ngôn ngữ vi và biểu thức ngữ vi.....	26
1.3. Hành động chửi với vấn đề lịch sự trong hội thoại	28
1.3.1. Khái niệm hành động chửi.....	28
1.3.2. Phân biệt hành động chửi trong văn bản nghệ thuật với hành động chửi trong giao tiếp đời thường	31
1.3.3. Lịch sự trong hội thoại	34
1.3.4. Quan hệ giữa hành động chửi với vấn đề lịch sự trong hội thoại	36
1.4. Truyện ngắn và đặc trưng lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	37
1.4.1. Truyện ngắn và đặc trưng lời thoại nhân vật trong truyện ngắn	37
1.4.2. Chức năng của lời thoại nhân vật trong truyện ngắn	39
1.5. Tiểu kết chương 1	41

Chương 2. NHẬN DIỆN VÀ PHÂN LOẠI HÀNH ĐỘNG CHỦI	
QUA LỜI THOẠI NHÂN VẬT TRONG TRUYỆN NGẮN	
VIỆT NAM.....	42
2.1. Điều kiện xác định hành động chủi.....	42
2.2. Dấu hiệu nhận diện hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	45
2.2.1. Dựa vào lời dẫn thoại.....	45
2.2.2. Dựa vào biểu thức ngữ vi.....	52
2.3. Phân loại hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam.....	60
2.3.1. Căn cứ phân loại hành động chủi.....	60
2.3.2. Các nhóm hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam.....	62
2.4. Tiểu kết chương 2.....	71
Chương 3. CẤU TRÚC HÀNH ĐỘNG CHỦI QUA LỜI THOẠI	
NHÂN VẬT TRONG TRUYỆN NGẮN VIỆT NAM.....	73
3.1. Khái niệm cấu trúc.....	73
3.2. Cấu trúc tham thoại chứa hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	74
3.2.1. Khái quát về hành động chủi và hành động đi kèm hành động chủi	74
3.2.2. Kết quả thống kê số lượng hành động chủi và hành động đi kèm hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	75
3.3. Mô tả hành động chủi và hành động đi kèm hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	76
3.3.1. Mô tả hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam.....	76
3.3.2. Mô tả hành động đi kèm hành động chủi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam.....	94
3.3.3. Liên kết giữa hành động chủi với hành động đi kèm hành động chủi qua lời thoại của nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	101
3.4. Tiểu kết chương 3.....	103

Chương 4. NGỮ NGHĨA HÀNH ĐỘNG CHỈ QUA LỜI THOẠI	
NHÂN VẬT TRONG TRUYỆN NGẮN VIỆT NAM.....	105
4.1. Khái quát về nghĩa trong phát ngôn	105
4.1.1. Khái niệm nghĩa trong phát ngôn.....	105
4.1.2. Các nhân tố chi phối ngữ nghĩa hành động chỉ.....	106
4.2. Các nhóm ngữ nghĩa của hành động chỉ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	120
4.2.1. Thống kê số lượng các nhóm ngữ nghĩa của hành động chỉ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	120
4.2.2. Mô tả các nhóm ngữ nghĩa của hành động chỉ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	122
4.3. Đặc trưng văn hóa ứng xử của người Việt thể hiện qua thành tố ngữ nghĩa hành động chỉ của nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	129
4.3.1. Sử dụng từ ngữ chỉ tâm linh trong hành động chỉ.....	129
4.3.2. Sử dụng từ ngữ chỉ quan hệ gia đình, thân tộc	131
4.3.3. Sử dụng từ ngữ chỉ nghề nghiệp xấu bị lên án	132
4.3.4. Sử dụng từ ngữ tục tĩu, những từ chỉ bộ phận kín của cơ thể.....	134
4.3.5. Sử dụng từ ngữ gọi con vật bị xem xấu xí, tầm thường.....	135
4.3.6. Sử dụng từ ngữ gọi tình trạng cơ thể không bình thường.....	135
4.4. Vai trò của hành động chỉ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam.....	137
4.4.1. Góp phần thể hiện phong cách, ý đồ nghệ thuật của tác giả.....	137
4.4.2. Góp phần thể hiện đặc điểm tâm lý tiêu cực của nhân vật	141
4.4.3. Góp phần thể hiện đặc điểm tính cách, số phận của nhân vật	143
4.5. Tiểu kết chương 4.....	146
KẾT LUẬN.....	149
DANH MỤC CÁC CÔNG TRÌNH CỦA TÁC GIẢ ĐÃ CÔNG BỐ	
LIÊN QUAN ĐẾN LUẬN ÁN	152
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	153
TÀI LIỆU TRÍCH DẪN LÀM VÍ DỤ.....	163

MỤC LỤC CÁC BẢNG BIỂU THỐNG KÊ

	Trang
Bảng 2.1. Các nhóm hành động chủ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	62
Bảng 3.1. Thống kê tham thoại có hành động chủ và hành động đi kèm qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	75
Bảng 3.2. Thống kê tham thoại có một hay nhiều hành động chủ	76
Bảng 3.3. Thống kê tham thoại có hành động chủ và hành động đi kèm hành động chủ	78
Bảng 3.4. Thống kê số lượng tham thoại có hành động đi kèm hành động chủ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	94
Bảng 4.1. Thống kê các mối quan hệ thân cận giữa vai chủ và vai bị chủ	108
Bảng 4.2. Thống kê số lượng hành động chủ của nhân vật nam và nhân vật nữ trong truyện ngắn Việt Nam	112
Bảng 4.3. Thống kê số lượng hành động chủ nhân vật xét theo quan hệ vị thế	115
Bảng 4.4. Bảng thống kê các nhóm ngữ nghĩa của hành động chủ qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam	121

BẢNG CHÚ THÍCH KÍ HIỆU VIẾT TẮT

TT	Nội dung viết tắt	Kí hiệu viết tắt
1	Người nói	Sp1
2	Người nghe	Sp2

MỞ ĐẦU

1. LÝ DO CHỌN ĐỀ TÀI

1.1. Cùng với sự phát triển của lý thuyết ngữ dụng học, các hành động nói năng nói chung và các tiểu nhóm hành động ngôn ngữ nói riêng thực sự được quan tâm nghiên cứu ngày càng đầy đủ và sâu sắc hơn. Ở hình thức lời nói cá nhân, các sự kiện ngôn ngữ quen thuộc có đích giao tiếp lịch sự đã được các nhà nghiên cứu chú ý tìm hiểu như hành động hỏi, hành động cầu khiến, hành động trần thuật, hành động cho tặng, hành động rào đón, hành động khen... Tuy vậy, hành động ngôn ngữ kém lịch sự chưa được quan tâm nhiều hoặc quan tâm chưa đầy đủ, đặc biệt là hành động chửi. Đây là hành động thường được sử dụng trong khẩu ngữ lẫn trong tác phẩm văn chương, thế nhưng, vẫn chưa có đề tài luận án tiến sĩ nào tìm hiểu hành động này.

1.2. Trong thực tiễn giao tiếp hàng ngày, con người luôn tìm cách sử dụng ngôn từ một cách lịch sự, văn hoá tạo ra sự gần gũi, thân mật. Vậy nhưng, cũng có lúc, vì lý do nào đấy, sự giao tiếp không nhằm tới mục đích lịch sự, mà ngược lại. Hành động chửi được sử dụng thuộc nhóm mục đích giao tiếp thứ hai này.

Chửi là một kiểu hành động ngôn ngữ thường gặp, quen thuộc với nhiều người ở mọi thời đại, mọi dân tộc, ở mọi tầng lớp khác nhau. Theo quan niệm chung của xã hội, chửi thường được xem là hiện tượng “*kém văn hoá*”, vì thế nó bị phê phán, lên án và hạn chế phạm vi sử dụng, nhất là ở nơi công cộng. Trên thực tế, hành động chửi vẫn tồn tại và phát triển trong lời nói ở nhiều giai tầng xã hội khác nhau, cả những người có trình độ văn hoá thấp lẫn những người có trình độ văn hoá cao, cả nam lẫn nữ, cả người cao tuổi lẫn người ít tuổi. Trong văn bản nghệ thuật, hành động chửi cũng được nhà văn sử dụng để miêu tả lời thoại nhân vật một cách sâu sắc, từ góc nhìn nghệ thuật. Vì vậy, chúng không còn là hiện tượng ngoại lệ, bị gạt bỏ mà cần được xem xét, nghiên cứu. Nghiên cứu hành động chửi sẽ góp phần tìm hiểu những cơ chế tâm lý bức xúc của người nói dẫn đến hành động chửi như một hiện tượng xã hội. Việc tìm hiểu cấu trúc, ngữ nghĩa của một hành động như thế không còn là hiện tượng ngoại biên mà mang tính phổ quát cho nhiều ngôn ngữ,

theo chúng tôi là việc làm cần thiết. Từ kết quả nghiên cứu, chúng tôi đưa ra một số nhận xét biểu hiện đặc trưng tư duy - văn hoá trong giao tiếp của người Việt.

1.3. Trong lời ăn tiếng nói hàng ngày, chúng ta bắt gặp hành động chửi thường xuất hiện ở chợ, ở nơi xếp hàng mua vé, ở bệnh viện, trong lúc họp hành, khi tham gia giao thông và ngay cả trong gia đình,... Và đặc biệt, trong văn bản nghệ thuật, hành động chửi được các nhà văn sử dụng qua lời thoại nhân vật ở những ngữ cảnh khá đa dạng. Do giới hạn của đề tài, chúng tôi chỉ đi sâu tìm hiểu hành động chửi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam hiện đại, tiêu biểu nhất là của các nhà văn Nguyễn Công Hoan, Nam Cao, Nguyễn Huy Thiệp, Ma Văn Kháng, Tạ Duy Anh... Việc nghiên cứu hành động chửi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam hiện đại góp phần chỉ ra cách thức tổ chức lời nói vốn có diện mạo sinh động, đa dạng tồn tại trong đời thường, được hư cấu, chọn lọc nhờ lăng kính thẩm mỹ và đặc điểm phong cách nghệ thuật của các nhà văn. Đồng thời, tìm hiểu hành động này, chúng tôi mong muốn được cung cấp thêm những cứ liệu phù hợp, làm phong phú lý thuyết hội thoại.

Với những lý do lý luận và thực tiễn nói trên, chúng tôi lựa chọn đề tài: *Đặc điểm cấu trúc, ngữ nghĩa của hành động chửi qua lời thoại nhân vật trong truyện ngắn Việt Nam.*

2. LỊCH SỬ VẤN ĐỀ NGHIÊN CỨU

Theo hướng nghiên cứu hành động ngôn từ, hướng nghiên cứu có mối liên hệ trực tiếp với đề tài, năm 1955, có J.L. Austin đã phát hiện ra bản chất của ngôn ngữ “Khi chúng ta nói năng là chúng ta đang thực hiện một loại hành động đặc biệt mà phương tiện là ngôn ngữ. Một hành động ngôn ngữ được thực hiện khi một người nói (người viết) nói ra một phát ngôn cho người nghe (hoặc người đọc) trong ngữ cảnh. J.L. Austin cho rằng có 3 loại hành động ngôn ngữ lớn: hành vi tạo lời (acte locutoire), hành vi mượn lời (acte perlocutoire) và hành vi ở lời (acte illocutoire) [10, tr.88]. Các chỉ dẫn về các hành động ngôn từ của J.L. Austin cho thấy vai trò quan trọng của hiệu lực phát ngôn trong ngữ cảnh. Đặc biệt là hiệu lực hành vi phát ngôn ở lời. Trong đó, các phát ngôn ngữ vi là sản phẩm cũng là phương tiện tạo ra giá trị hành chức hiển ngôn và hàm ngôn của các hành vi ở lời.